

Eötvös Károly életművének megközelítési lehetőségei

Előzetes megfontolások

A komplett írói életművek újraértékelésére, kritikai-irodalomtörténeti feldolgozására irányuló értelmezői gesztusokat legtöbb esetben az adott szerző újraolvasásának (megváltozott diszkurzív keretek között szükségesnek tűnő) igénye, esetenként a kortárs irodalom és kritika általi újrafelfedezése szokta indokolni. Az idén 180 éve született Eötvös Károly (1842–1916) esetében efféléről nem beszélhetünk: alakját nem övezi valamilyen alulról szerveződő „lappangó kánon” értelmező tevékenysége, a rá irányuló csekély irodalomtörténeti figyelem pedig szintén nem sürgeti az életmű átfogó vizsgálatát. (Szemben például a marxista irodalomtörténet és kritika által kevésbé favorizált Kosztolányi Dezsőre, Csáth Gézára, Ottlik Gézára, illetve a kanonikussá emelt, ugyanakkor meglehetősen egyoldalúan, redukált módon pozicionált Mikszáth Kálmánra és Móricz Zsigmondra irányuló, rendszerváltozást követő kanonizációs gesztusokkal, értelmezői ajánlatokkal.) A kánonszéliség, elfeledettség, „alulértékelttség” hangoztatása önmagában nem jelenthet jogalapot egy átfogó újraértelmezés nagyvonalú bejelentésére – különösképp azért, mert jelen értekezésnek nincsenek kanonikus ambíciói Eötvös kapcsán –, a korszakkal foglalkozó szakirodalom frissülése, irányainak megváltozása, újfajta történeti kérdésfelvetések megfogalmazása viszont annál inkább. Ugyanis, ha a kutató az irodalmi szövegekkel és szerzőikkel való elmélyültebb foglalatосkodás elsődleges eredményeként nem kizárólag az esztétikai érdekeltséget tartja, hanem a kor irodalmi színterének (társadalmi, intézményi feltételeinek, diskurzusrendjének stb.) minél jobb megértését tűzi ki célul,¹ már könnyebb érveket találni olyan speciális, bizonyos rövid periódusokban igen sikeres karrierutak és életművek tüzetesebb vizsgálatára, mint amilyen Eötvös Károlyé volt a 19–20. század fordulóján. E gondolatmenet megfogalmazásához jó kiindulópontul szolgálhatnak az utóbbi másfél évtized hazai kutatásai, amelyek az irodalmi szövegek termelésének és fogyasztásának társadalmi meghatározottságaira irányították a figyelmet, többek között a mikrotörténet és a médiaelmélet módszertani belátásait felhasználva, illetve a modern sajtótér, sajtókapitalizmus dinamikáit és az írói karrierutakat, szereplehetőségeket vizsgálva.²

¹ SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”,* Reciti, Budapest, 2021, 11–12. (Vitae 3.)

² A 19. századi magyar irodalommal foglalkozó frissebb szakirodalmakról összefoglalólag lásd RADNAI Dániel Szabolcs, *Előszó = Pályakezdet, karrierút, irodalomtörténet,* szerk. RADNAI Dániel Szabolcs – RÉTFALVI P. Zsófia – SZOLNOKI Anna, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék–Verso, Pécs, 2021, 7–12. (Verso Könyvek 3.)

Korábbi írásaiban Eötvös egynémely műveinek interpretációja mellett igyekeztem képet adni a szerző értelmezéstörténetének jellemző tendenciáiról is,³ e dolgozatban viszont kifejezetten az irodalmi pályakép és életmű, a kiadástörténet, valamint a recepció összefüggéseit szeretném feltárni, kronologikusan bemutatva az Eötvös-szövegek hagyományozódását és kritikai-irodalomtörténeti pozícióját. A kiadás- és recepciótörténet tüzetes vizsgálatán túl kitérek az Országos Széchényi Könyvtárban található Eötvös-kéziratok felhasználhatóságának, interpretációba vonásának lehetőségeire, javaslatokat teszek az Eötvös-művek gondozott szövegkiadásokként való megjelentetésére vonatkozóan, illetve egy Eötvös Károly-monográfia alapvonalait, meghatározó szempontjait is felvázolom.

Eötvös Károly irodalmi pályaképe

A dunántúli református köznemesi családba született (ráczevi) Eötvös Károly szocializációja eredendően magában hordozta egy elkötelezetten nemzeti szellemiségű világszemlélet és egy sikeres (előbb vármegyei, majd fővárosi-országos) jogász-politikusi karrier ígérétét. Mint műveiben is több ízben szóba kerül,⁴ apja, Eötvös Lajos, ha nem is játszott döntő szerepet az 1848–49-es harci eseményekben, jelen volt 1848 szeptemberében a horvát bán egyik segédcsapata ellen szerveződő mezőföldi nemzetőrök sorában, s mindez alapjaiban határozta meg a fiatal Eötvös világlátását.⁵ Olyannyira, hogy 1863 végén, 1864 elején (húszas éveie elején járó fiatal joghallgatóként) maga is részt vett a provizórium utolsó illegális szervezkedésében, az Almásy-Nedeczky-féle összeesküvésben,⁶ ami miatt rövid időre vizsgálati fogságba került Komáromban. Nem véletlen tehát, hogy a pápai jogakadémia sikeres elvégzése (1866) és néhány évi vármegyei jogászkodás után – 1866 novemberétől Veszprémben volt megyei aljegyző, 1871-től pedig a veszprémi királyi törvényszéken közvádó – bekapcsolódott az országos politikába: 1872-ben a veszprémi kerület országgyűlési képviselője lett a Deák-párt színeiben. A párt és a „Balközép” 1875-ös fúziója, azaz a Szabadelvű Párt létrejötte (s feltehetőleg az Eötvöshöz igen közel álló Deák Ferenc 1876-os halála) okán rövid ideig távol maradt a képviselőségtől. 1876-ban négy hónapot a pénzügyminisztériumban dolgozott, 1876–77-ben veszprémi birtokain

³ Lásd RADNAI Dániel Szabolcs, „Mint Homér fölött a hét város...”. Pályakezds és karrierút összefüggései Eötvös Károly életművében és recepciójában = *Pályakezds, karrierút, irodalomtörténet*, 165–186; Uő., *Erkölcsei siker és/vagy anyagi haszon? A tisztaeszlári per jelentősége Eötvös Károly életművének értékelésében*, *Studia Litteraria* 2021/3–4., 170–189.

⁴ Lásd EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül*, I., Révai, Budapest, 1900, 268. (Eötvös Károly Munkái 1–2.); *Aggodalmas napok* = Uő., *Emlékezések*, Révai, Budapest, 1901, 231. (Eötvös Károly Munkái 6.); *Százhetvenöt huszár* = Uő., *A nagy év*, Révai, Budapest, 1905, 1–103. (Eötvös Károly Munkái 16.)

⁵ Eötvös családjáról (a nemesség megszerzéséről és Eötvös Lajos ’48-as szerepének igazságtartalmáról) lásd HUDI József, *Eötvös Károly és családja = Eötvös Károly 1842–1916*, szerk. ALEXA Károly, Vár Ucca Tizenhét, Veszprém, 1996, 157–166.

⁶ Az összeesküvésről lásd NYÁRÁDY Gábor, „Júdás pénzért a bajtársakat...”. Adatok az Almásy-Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864), *Hadtörténelmi Közlemények* 1997/2., 229–285. Eötvös rövid visszaemlékezése az eseményekre: Eötvös Károly, *Békássy Lajos* = Uő., *Magyar alakok*, Révai, Budapest, 1932, 214–216. (Révai Közművelődési Könyvek)

gazdálkodott, majd Pestre költözését követően ügyvédi irodát nyitott. Nem sokkal ezután, 1878-ban, újra Veszprém országgyűlési képviselője lett, immár az Országos Függetlenségi Párthoz csatlakozva, mely politikai alakulatnak (és az országos függetlenségi politikának) mintegy két évtizedig meghatározó tagja maradt.⁷

Eötvös nyilvános (ügyvédi és képviselői) karrierútjának „előtörténetében” – a pápai református kollégiumban töltött években – föllelhetjük irodalmi ambícióinak nyomait is, melyek elvezetnek a jogászi-politikusi munkálkodás mellett párhuzamosan futó írói pálya és egy sajátos szerzői-alkotói önkép feltérképezéséhez.⁸ Mint Kövy Zsolt kutatásaiból tudható, Eötvös – jeles osztályzatú, eminens diák lévén – részt vett az 1841-ben alakult (a negyvenes évek elején Petőfit, Jókait és Orlai Petrich Somát is tagjai között tudó) pápai „képzőtársaság” irodalmi alkalmain, felolvasásain.⁹ Eötvös tehetségesnek mutatkozott a pápai önképzőkörben, hiszen a képzőtársasági jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1857 és 1861 között több munkáját is „érdemkönyvre méltónak” találták, illetve bizonyos műveit – az 1841-es alapszabálynak megfelelően – maga másolhatta be a társaság érdemkönyvébe. A képzőtársasági érdemkönyv őrizte meg ily módon összesen nyolc írását: öt költeményét (műfajuk szerint egy-egy dalt, népregét, elégiát és két ódát), két (ógörög és német) fordítását, valamint egy értekezését.¹⁰ Irodalmi ambícióinak komolyságát az is mutatja, hogy első írását, *A feltámadott költő* című (minden bizonnyal még a képzőtársaság közegében keletkezett) versét még pápai diák korában, 1861-ben publikálta, amely – ellentétben későbbi számos álnéven írt munkájával – saját nevéen jelent meg a Vasárnapi Ujság hasábjain.¹¹

Vidéki újságíróskodása idején – a rövid életű Veszprém (1865–1867) hetilapban, melynek alapító-szerkesztője volt – tett még közzé Eötvös népies tematikájú és szerelmes verseket álnéven,¹² ugyanakkor ezek a lírai költemények nem váltak részévé a későbbi kanonikus életműnek.¹³ Ahogyan az az 1870-es, szintén álnéven kiadott tollrajz sem, amelyet egykori pápai kollégiumi tanárának, Kerkapoly Károlynak szentelt, s amely voltaképp Eötvös első könyvalakban megjelent műve.¹⁴

Eötvös publikációs aktivitása azonban akkor nő meg jelentősen, amikor Deákpárti képviselőként a párt központi lapjának, a Pesti Naplónak válik vezércikkírójává. Jóllehet a lapnál megjelent írásai zömmel napi politikához kapcsolódó (és névtelenül megjelent) szövegek voltak, néhány rövidebb irodalmi közlése mellett itt jelentette

⁷ Az életrajzi adatokat lásd TÓTH Jánosné, *Eötvös Károly bibliográfia*, szerk. MADARÁSZNÉ SZAKMÁRY Katalin, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1987, 23–31. (Veszprém Megyei Bibliográfiák 1.)

⁸ A család literátus műveltségét jól mutatja, hogy Eötvös fiatalon elhunyt öccse, a szintén egykori pápai diák, Eötvös Lajos (1848–1872) jogi tanulmányait követően irodalom- és könyvtártudománnyal foglalkozott, s ezen a területen szerzett jelentős érdemeket.

⁹ Kövy Zsolt, *Eötvös Károly, a pápai diák = Eötvös Károly 1842–1916*, 167–171.

¹⁰ *Uo.*, 168–170.

¹¹ Eötvös Károly, *A feltámadott költő*, Vasárnapi Ujság 1861. augusztus 21., 374.

¹² E költeményeket a Horatius II. Epódosának kezdősorából („Beatus ille qui procul negotiis”) ismert „Beatus Ille” („boldog, ki”) álnéven tette közzé. Lásd TÓTH, *I. m.*, 58–61.

¹³ A „kanonikus életmű” esetében a kánon egy archaikusabb jelentésére utalok vissza: nem a (modern) kritika és az irodalomtörténet által megbecsült (akár iskolai oktatásba is bekerült), presztízzsel bíró szövegtöredék, hanem a szerző, az olvasók és a kritika által is hallgatólagosan egy életmű részének tekintett művek összességét értem rajta.

¹⁴ *Kerkapoly az új pénzügyminiszter*. Tollrajz, közli CAROLUS, Aigner Lajos ny., Pest, 1870.

meg folytatásokban (még Carolus álnéven) első nagyobb lélegzetű művét, a magyarországi nazarénus felekezetről szóló történelmi munkát 1873–1874 folyamán, mely később – jócskán kibővített formában – az Eötvös Károly Munkái sorozatnak is része lett.¹⁵ Ezen időszak élményanyaga egyúttal döntő jelentőségűnek tűnik Eötvös politikai pályájára, általánosabb világfelfogására és irodalmi működésére nézvést is. Annak az anekdotakincsnek a forrásai, amely sikeressé és népszerűvé lett visszaemlékező írásainak volt aranyfedezete, ehhez az időszakhoz, a Deák-párti képviselőséghez és a párt korabeli fővárosi és vármegyei bázisához köthetők. Deák Ferenc halálára írt (1876) cikkeitől¹⁶ fogva számos egykori párt- és képviselőtársáról emlékezett meg az 1870-es évek végén és a '80-as évtizedben keletkezett írásaiban (leginkább a függetlenségi pártlap, az Egyetértés, valamint a Vasárnapi Ujság tárcarovataiban), s rövidesen közmondásossá is vált remek anekdotázó hajlama és „visszaemlékező” tehetsége.¹⁷

Eötvös ekkori ismertségét, mely éppúgy köszönhető volt a sajtóban való aktív jelenlétének, mint nevezetes anekdotázó hangú parlamenti szónoklatainak, jól mutatja, hogy 1881-ben – a függetlenségi párt népszerűségének csúcán – összesen húsz kerületben jelölték képviselőnek.¹⁸ A tiszaezlári perben való szerepvállalása sokak szemében népszerűtlenné tette – az 1884-es országgyűlési választásokon nem is jutott mandátumhoz –, ugyanakkor pesti ügyvédi irodája föllendült, s ahogy a recepcióban többen megjegyzik,¹⁹ későbbi irodalmi sikereit jelentős mértékben meghatározta ekkori ügyvédi helytállása és az, hogy a per nyomán európai hírnévre tett szert.²⁰

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy bár egész életében közölt irodalmi érdekű műveket különböző újságok tárcarovataiban – elsősorban az Egyetértésben, melynek élete alkonyáig főmunkatársa maradt és rövid ideig (1899–1902) szerkesztője is volt – a nagyközönség nem elsősorban íróként ismerte a nevét, s Eötvös sem ekként definiálta önmagát. Erre utal *A nagy per mely ezer éve folyik s még sincs vége* (1904) című háromkötetes grandiózus munka talányos megfogalmazása is, miszerint a fővárosba költözésekor „[i]rodalmi működés nem jutott” eszébe. „Hogy foglalkozás nélkül ne legyek – folytatja –, gyakorló ügyvéd lettem s irodát nyitottam.”²¹ Ugyanakkor pár lappal odébb, mikor a védelem elvállalásának körülményeit, motivációit és lehetséges veszélyeit sorolja, már így ír: „Minden jelentékeny férfúval együtt egy időben születik meg annak egy csomó ellensége. S együtt nő fel vele s el nem hagyja őt soha. Én is valaki voltam már az országos és irodalmi közéletben, körülöttem is hemzsegték már a nyílt vagy titkos ellenségek [...]”²²

¹⁵ EÖTVÖS Károly, *A nazarénusok*, Révai, Budapest, 1904. (Eötvös Károly Munkái 9.)

¹⁶ EÖTVÖS Károly, *Kehida; Deák mint tanuló*, Vasárnapi Ujság 1876. február 6., 85–87.

¹⁷ Lásd Mikszáth Kálmán visszaemlékezését: MIKSZÁTH Kálmán, *A mi Eötvös Károlyunk = Eötvös Károly 1842–1916*, 38.

¹⁸ Vö. KEMÉNY G. Gábor, *Dunai néző (Három történelmi esszé). III. Fények és árnyak a „Vajda” pályaképeben*, Századok 1986/4., 840–850, 844.

¹⁹ Vö. RÉVAY Mór János, *Eötvös Károly [1920] = Eötvös Károly 1842–1916*, 99–106, 105.

²⁰ BLUTMAN László, *A rejtélyes tiszaezlári per*, Osiris, Budapest, 2017, 70. A tiszaezlári per Eötvös irodalmi értékelésében játszott szerepéről lásd még: RADNAI, *Erkölcsei siker és/vagy...*

²¹ EÖTVÖS Károly, *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*, II., Révai, Budapest, 1904, 89. (Eötvös Károly Munkái 11.)

²² *Uo.*, 100–101.

Irodalmi munkássága, úgyszólván, politikusi és ügyvédi karrierjének „melléktermékeként” született;²³ a napi- és hetilapok tárcarovataira szabott írásai sokáig nem léptek ki elsődleges mediális közegükből, a politikai és közművelődési sajtó kontextusából. Első, már említett *A nazarénusok* című történelmi regényének és 1879-ben, már saját nevének publikált *A ki örökké bujdosott* (1879) című karcsú kalandregényének²⁴ visszhangtalanságában minden bizonnyal az is szerepet játszhatott, hogy sajtóbeli közlésüket követően nem jelentek meg könyvformátumban.²⁵ (Ez utóbbi két munka 1900 és 1910 között öt-hat kiadásban, átlagosan 18–20 ezer példányban kelt el az Eötvös Károly Munkái részeként.)²⁶ Eötvös neve szerepel ugyan Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című könyvsorozatának második kötetében (1893) mint az utóbbi regények és számos folyóiratcikk szerzője,²⁷ mindez inkább a kor tág irodalomfogalmáról és a Szinnyei-lexikon koncepciójáról árul el sokat, nem Eötvös irodalmi beágyazottságáról és írói identitásáról. Azon időszak kezdetét, amikor Eötvös már elsősorban íróként lép föl a magyar közéletben, s nem országgyűlési szónoklaival, peres ügyeivel és politikai megnyilvánulásaival kelt feltűnést, a Függetlenségi Pártból való időleges (1893) és végleges (1899) kilépése jelzi.²⁸ A politikától való eltávolodása nyomán Eötvös figyelme egyre határozottabban az irodalom felé fordult. Számos további tárcacikke, visszaemlékezése és nekrológja mellett 1899-ben kezdte közölni az Egyetértésben a *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* című emlékirat folytatásait – melyet elhunyt barátja „helyett”, az ő jegyzetei alapján írt meg, narrátorként az ő nézőpontjába helyezkedve –, majd kicsivel később, 1899 júniusa és 1900 februárja között az *Utazás a Balaton körül* című munkáját, mellyel kitörő sikert ért el.²⁹ Ugyanabban az évben, a balatoni útirajz sikerén felbuzdulva szerződést kötött vele a Révai Testvérek Irodalmi Intézet egy 27 kötetesre tervezett életműkiadásra, melynek folyamánként 1900 októberében megjelent az *Utazás a Balaton körül* két kötetben,

²³ Egy ezzel némileg egybecsengő anekdota szerint Eötvös elsőként fogadásból írt beszélt a Vasárnapi Ujságnak, hogy megmutassa Gyulai Pálnak, hogy „szélbali ember” is tud jó író lenni. Noha a fogadás, melynek keretében Gyulainak és Eötvösnek is három óra alatt kellett volna jó szöveget írni, nem jött létre, Eötvös megírta a magét, s ennek eredményeként jelent meg a *Mikor a megváltó született* című elbeszélése a Vasárnapi Ujság 1877. december 23-i számában. Ezt követően – leginkább a szerkesztő Nagy Miklós biztatására – többször közölt írást a lapban, s mint írja: „utóbb valósággal megkedveltem az írást.” EÖTVÖS Károly, *A balatoni utazás vége*, Révai, Budapest, 1909, 229–230, 230. (Eötvös Károly Munkái 23.)

²⁴ A mű a Vasárnapi Ujságban jelent meg 27 folytatásban 1879 januárja és júliusa között.

²⁵ A tárcairodalom mediális megelőzöttségéről és az irodalmi kánonhoz való viszonyáról lásd HANSÁGI Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*, Akadémiai doktori értekezés, 2019, 125. http://real-d.mtak.hu/1225/7/dc_1641_19_doktori_mu.pdf. (Hozzáférés: 2022. június 2.)

²⁶ A kiadásokról: TÓTH, I. m., 42–45; a példányszámokról: RÉVAY, I. m., 105.

²⁷ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1893, 1357–1359.

²⁸ Ugyanakkor Eötvös politikától való távolmaradása ekkor még ideiglenes: 1904-ben csatlakozik Bánffy Dezső-féle Új Párthoz, majd 1905-től újra képviselő a nagykőrösi kerületben. TÓTH, I. m., 29.

²⁹ Az *Utazás* ekkor megjelent részleteit rövidesen újraközölték a Nagyváradi Naplóban is 1899 júliusa és 1900 márciusa között. A mű befejező kötetének (*A balatoni utazás vége*, 1909) első részletei – nagyjából a kötet egyharmada – 1900. április-májusban jelentek meg *Az utazás vége* címen, ugyancsak az Egyetértésben és a Nagyváradi Naplóban, immár párhuzamosan.

amit gyors egymásutánban további négy követett, 1909-ig pedig (parlamentari beszédek két kötetével együtt) összesen 24 kötet jelent meg a sorozatban. A Eötvös Károly Munkái pedig a kiadó egyik legjövödelmezőbb vállalkozása lett a századfordulón.³⁰

A korai sajtópublikációk ellenére Eötvös összegyűjtött műveinek legnagyobb részét mégis az a korpusz teszi ki, amely az 1890-es évek végén és a századfordulón íródott s jelent meg folyóiratközlésben. Ha Eötvös irodalmi szempontból leginkább termékeny éveinek (1899–1906) statisztikájára vetünk egy pillantást, azt láthatjuk, hogy e periódusban az általa publikált irodalmi szövegeknek legfeljebb egynegyede volt másodközlés, illetve olyan év is volt (1902), amikor a sajtóban csak és kizárólag új írásokat tett közzé, amelyek rövidesen könyvalakban is megjelentek. (Lásd a dolgozat végére illesztett mellékletet.)³¹ Azon kötetei tehát, amelyekkel jelentős közönségsikerre tett szert, s (Révay Mór kifejezésével) „fenomenális” eladásokat produkált³² – elsősorban az *Utazás a Balaton körül* (1900), a *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* (1902) és *A nagy per* (1904) –, nagyjából a megjelenésüket megelőző egynéhány év termékei voltak.

Eötvös Károly hirtelen sikere és olvasói népszerűsége hamar szertefoszlott: A Hét, majd pedig a Nyugat működésével párhuzamosan, az esztétizáló modernség térhódításának korszakában színre lépő idősebb írói művei egy évtized alatt láthatóan leértékelődtek, úgy az eladott példányszámok, mint a kritikai figyelem tekintetében. Mint kiadója, Révay Mór János írja emlékiratában:

Amilyen gyorsan felkapta Eötvös Károlyt a magyar közönség, épp olyan hirtelen meg is szűnt az iránta való érdeklődés. Az utolsó esztendőben munkái kimentek a divatból, nem voltak többé kelendők, még akkor sem, amikor a háború során a közönség eddig nem tapasztalt mértékben kezdte a könyveket vásárolni. Eötvös Károlyt elmellőzte ez az áramlat, ő nem illett bele abba a szellembe, amely a vásárló közönséget irányította.³³

„Életében minden vonatkozásban a hanyatlás jelei mutatkoztak” – fogalmaz a róla szóló rövid életrajzi összefoglalás az 1914-es évet jellemezve,³⁴ de egyszersmind tompítva is Eötvös életrajzi összefoglalásának szerencsétlen alakulását. Egészségi állapotának romlását³⁵ minden bizonnyal nem csupán hajlott kora, rossz megítélését pedig nem

³⁰ RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *Eötvös Károly és a Révai Testvérek = Két évforduló között. Eötvös Károly-tanulmányok*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, OOK-Press, Veszprém, 2017, 46–57. (Eötvös Könyvek 2.)

³¹ A diagramot a korábban is már hivatkozott 1987-es Eötvös-bibliográfia alapján állítottam össze. A statisztika csak a sajtóban megjelent szövegekre szorítkozik, a kötetek megjelenéseit nem foglalja magában. TÓTH, I. m., 57–146.

³² RÉVAY, I. m., 105.

³³ Uo., 106.

³⁴ TÓTH, I. m., 30.

³⁵ Az idősebb Eötvös „megbomlott elméjét” regisztrálták az alábbi írások: [N. N.], *Eötvös Károly tragédiája*, Székely Nép 1914. március 5., [3.]; NAGY Endre, *Arckép Eötvös Károlyról [1930] = Eötvös Károly 1842–1916*, 126–129.

csak meghökkentő politikai pálfordulásai³⁶ okozhatták. 1905-ben halt meg felesége, Fromm Etelka, akivel csaknem 40 évig voltak házасok;³⁷ fiával, a szintén ügyvédként végzett és az országgyűlésbe is bekerült Eötvös Bálinttal pedig megromlott a viszonya, mivel a fiatalabb Eötvöst 1907-ben – hosszas tárgyalások után – sikkasztás és hamis tanúk felbujtása miatt három év fegyházra ítélték. Eötvös fiának az országos sajtóban megszéllőztetett, soká húzóódó pere gyakorlatilag az apa legnagyobb irodalmi sikerei időszakában (1903–1907) zajlott; kapcsolatuk pedig a fiú szabadulása (1909) után sem állt helyre, minden bizonnyal azért sem, mert Eötvös öregkori eladósodása³⁸ is fia felelőtlen életvitelének volt betudható.³⁹ Utolsó éveiben már jórészt csak újraközléseket publikált, s 1916-ban, mikor a *Nemzetes Bőthők uram szerencséje* (1900) című beszélyének népies színdarabbá alakított változata könyvalakban megjelent, már egyetlen magyar nyelvű újságban sem szerepelt a neve szerzőként. 1916. április 13-án hunyt el Budapesten.

Recepciótörténet

Eötvös Károly kritikai értékelése, műveinek értelmezéstörténete – mint írói fellépése is – meglehetősen rendhagyó. Noha elvéve találhatunk olyan írásokat a századforduló előtti évekből, melyek – konkrét szövegeket nem is említve – Eötvös elbeszélő tehetségét méltatják,⁴⁰ irodalmi tevékenységének recepciója csupán 1899–1900-ban kezdődött meg, elsősorban a *Gróf Károlyi Gábor* és az *Utazás* folytatásos közlései, valamint a Révai-féle életműsorozat megindulása nyomán. Ez idő tájt rekordmenyiségű írás jelent meg Eötvösről, de e szövegeknek (melyek legnagyobb része rövid könyvismertetés, arcképszerű írás) megvan az a jellegzetességük, hogy nemigen vállalkoznak műelemzésre, meglegszenek egy-egy mű vázlatos bemutatásával, s általánosságban jellemzik Eötvös közéleti és szépírói működését. Kortársainak, újságíró- és politikustársainak Eötvösről szóló írásai sok esetben inkább olvashatók baráti vállveregetésként, nyilvános főhajtásként, mint modern értelemben vett kritikaként.

³⁶ Az Új Pártba, majd pedig a Nemzeti Munkapártba való belépése miatt számos egykori híve szemében elvesztette hitelét, így 1909 után már nem jutott parlamenti mandátumhoz. ТóTH, I. m., 29–31.

³⁷ Feleségére emlékekező írását az *Utazás* befejező kötetében olvashatjuk: EÖTVÖS Károly, *Az én tavalyi Karácsonyom* = Uő., *A balatoni utazás vége*, 307–313.

³⁸ Mint Révay Mór visszaemlékezéséből tudható, Eötvös pár évvel halála előtt azzal az igénnyel lépett fel kiadója felé, hogy 24 kötet után az őt megillető járulékot (összesen 32 ezer koronát) kiválthassa, s ezt Révaiék teljesítették is. RÉVAY, I. m., 105.

³⁹ Eötvös Bálint (1869–1942) karrierjének és köztörvényes bűnözővé züllésének – talán az egykorú értelmezők, visszaemlékezők diszkréciója miatt – nemigen van nyoma Eötvös recepciójában: csupán Hoitsy Pál 1923-as visszaemlékezése és Herczegh Matild könyve tartalmaz egy-egy rövid utalást apa és fia konfliktusáról. HOITSY Pál, *Eötvös Károly = Eötvös Károly 1842–1916*, 111–113, 113.; HERCZEGH Matild, *Eötvös Károly*, szerzői kiadás, Budapest, 1928, 8–9. A fent vázolt eseményeket és Eötvös Bálint életrajzában némely momentumait a korszak sajtójából rekonstruáltam. [N. N.], *Eötvös Bálint dr. a fogságban*, Budapesti Hirlap 1907. június 4., 15.; [N. N.], *Eötvös Bálint szabadulása*, Budapesti Hirlap 1909. augusztus 12., 11.; [N. N.], *Apa és fia meg még két ember*, Népszava 1910. november 25., 8.; [N. N.], *Eötvös Károly élméjü*, Szeged és Vidéke 1913. május 14., 5.

⁴⁰ Például: KENEDI Géza, *Eötvös Károly*, *A Hét* 1892. december 25., 616–617.; ERDÉLYI Gyula, *Írók a képviselőházban. Eötvös Károly*, *Magyar Szemle* 1893. július 16., 340.

S az Eötvös halálakor (1916) keletkezett értekező szövegek, nekrológok legfőbb hányadára is ez jellemző.⁴¹

Az 1899 és 1916 közötti időszakból kiemelendő Baráth Ferenc *Eötvös Károly mint író* című többrészes értekezése (1901), mely az *Utazás* első két kötetének tüzetes elemzésére vállalkozott, és Borbély István rövid dolgozata (1914), mely Eötvös stílusát, nyelvét, elbeszélőművészetének legfőbb sajátosságait mutatta be.⁴² A visszaemlékező írások közül pedig Schöpflin Aladárnak a Huszadik Században, s Voinovics Géának a Budapesti Szemlében megjelent írásai érdemelnek figyelmet, amelyek az immár lezárult életmű átfogó értékelését tűzték ki célul a klasszikus formaeszmény és az esztétizáló modernség irodalomszemléletének tükrében.⁴³ Ez utóbbi írások voltaképp meg is adják az Eötvös-értés hangsúlyait, az életmű máig ható értelmezéseit – méltányolva Eötvös élőbeszédszerű stílusát, „magyarosságát”; kortünetként regisztrálva szemléleti anakronizmusát, megkésetttségét; felróva műveinek „komponálatlanságát”, s ez utóbbiban jelölve meg maradárdóságának gátját. Mint Schöpflin írja:

Az élőszóval beszélőre nézve nem áll fenn a kompozíció kényszere, ő neki csak a részlethatás, a hallgatónak az elmondás pillanatában való magához rögzítése a fontos, nem az egész – a beszélgetés pillanatnyiségében nem ér rá a hallgató az egésznek arányaival, architektúrájával törődni. Innen van Eötvös írásainak korlátlan csapongása, teljesen komponálatlan volta [...]. Az írói munkát legelsősorban a kompozíció szigorú zártsága tartja fenn; ha egy munka kellelénél hamarabb elavul, rendszerint a kompozíció hiányai miatt avul el.⁴⁴

Voinovich egyik megjegyzése pedig arra világít rá, hogy az esztétikai modernség és az ehhez idomuló modern kritika nézőpontjából Eötvös legtöbb műve már nem is volt szépirodalomként értelmezhető: „Eötvös régóta és sokat írt; tárczái néha szépek, sokszor tanulságosak is voltak [...] E tárczákat s személyes visszaemlékezéseket azonban senki sem tartotta szépirodalmi műveknek.”⁴⁵ A megfogalmazás kizárólagossága talán túlzó, s nem veszi figyelembe az Eötvös-szövegek elsődleges közegét, a 19. század gazdagabb, integratívabb (még a *litterae* világához jobban kötődő) irodalomfogalmát, illetve újságírás és irodalom szétválaszthatóságának kételyeit, ugyanakkor jól érzékelteti az Eötvös-művek (könyvként való) kései megjelenésének sajátos kontextusát.

Ezzel párhuzamosan kimutatható a korszakban az Eötvös-életmű nemzeti-traditionalista és konzervatív irányultságú⁴⁶ irodalomtörténeti kanonizációjának igénye is:

⁴¹ Mindezekből reprezentatív anyagot közöl újra – többek között Thury Zoltán, Ady Endre, Benedek Elek, Herman Ottó, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Bródy Sándor és Krúdy Gyula Eötvösről szóló írásaiból – az alábbi kötet *Eötvös Károly, az írótlár, a politikus* című része: *Eötvös Károly 1842–1916*, 37–132.

⁴² BARÁTH Ferencz, *Eötvös Károly mint író*, Egyetértés 1901. június 13–16., június 18.; BORBÉLY István, *Eötvös Károly = Eötvös Károly 1842–1916*, 73–75.

⁴³ SCHÖPFLIN Aladár, *Eötvös Károly = Eötvös Károly 1842–1916*, 91–92.; vg. [VOINOVICH Géza], *Eötvös Károly: 1842–1916*, Budapesti Szemle 166 (1916), 296–299.

⁴⁴ SCHÖPFLIN, I. m., 91–92.

⁴⁵ [VOINOVICH], I. m., 297.

⁴⁶ A nemzeti-traditionalista és konzervatív irodalomkritika fogalmairól lásd SZÉNÁSI Zoltán, *Néma várostrom. Nemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*, Universitas, Budapest, 2018, 7–48.

neve feltűnik a Ferenczi Zoltán által szerkesztett *A magyar irodalom története 1900-ig* (1913) című grandiózus gyűjteményben,⁴⁷ Beöthy Zsolt eredetileg a millenniumra írt *Kis-tükre*nek hatodik bővített kiadásában (1920),⁴⁸ illetve Pintér Jenő irodalomtörténetének hetedik kötetében (1934) is.⁴⁹ A két világháború között, 1928-ban jelent az első – s máig utolsó – önálló irodalomtörténeti könyv Eötvös Károlyról, Herczegh Matild szerzői kiadásában.⁵⁰ A mindössze 47 oldalas füzetecske rövid biografikus összefoglalást közöl Eötvös életéről, ezt követi műveinek műfaji és tematikus szempontú csoportosítása, az utolsó fejezet pedig „írói egyéniségének jellemzésére” irányul, kiemelve a korai recepció jellegadó megállapításait (szövegek szerkesztetlensége, anekdotizmus, humor stb.); a szöveghez tartozik továbbá egy egészen részletes bibliográfia Eötvös műveiről és a róla szóló írásokról.

Az első 1945 utáni Eötvös-szövegválogatás (*Megakad a vármegye*, 1952) előszavában Lukácsy Sándor kísérelte meg az életművet hozzáigazítani a marxista irodalomszemlélet elvárásaihoz. Ezt egyébként az Eötvös-művek érzékeny és figyelmes olvasójaként tette, igaz, mindössze a korábbi értelmezések átkeretezésével, újramondásával. Írásában kihangsúlyozta a szövegek társadalomkritikai vonatkozásait: többek között a tiszzaeszlári per és az arról írt könyv kapcsán Eötvös szolidaritását, demokratizmusát emelve ki, illetve kritizálta és korszerűtlennek ítélte az idealizált magyar nemeséggel kapcsolatos elfogultságát, nosztalgiáját.⁵¹ Ez a kép került át az 1960–1970-es években készült irodalomtörténeti szintézisekbe is, a „népnmzeti próza elhalásának” narratívájába ágyazva az életművet,⁵² amely portrét aztán Eötvös későbbi értelmezői (Németh G. Béla, Margócsy István) sem igyekeztek árnyalni. Őket bár kevésbé (vagy egyáltalán nem) korlátozta az a fajta ideológiai nyomás, mint az 1952-es bevezetőt író Lukácsy Sándort vagy a Sötér István-féle „Spenót” szerzőit, az Eötvössel kapcsolatos alapbeállítás mégis változatlan maradt. Beszédes, hogy Németh G. Béla és Margócsy István már címadásukban is érzékeltetik a szerző „múltba zártságát”: előbbi az „aranykor” (*aetas aurea*) múzeumának őreként látta Eötvöst, utóbbi pedig a (feudális) „uralom nosztalgiájaként” értelmezi az életművet.⁵³

A 20. század második felének recepcióját áttekintve már rögzülni látszanak az Eötvös-értelmezés addig is jól nyomon követhető irányai. Az Eötvössel kapcsolatos kutatói-kritikusi érdeklődés – kánonszéli, kánonon kívüli szerzők jellegzetességeként – kifejezetten *alkalmi* (1), *tematikus* (2) és *regionális* jellegű (3). Alkalmi, mivel a róla

⁴⁷ FERENCZI Zoltán, *A szépirodalom áttekintése a kiegyezés korától kezdve (1867-től 1900-ig) = A magyar irodalom története 1900-ig*, szerk. Uő., Athenaeum, Budapest, 1913, 600–601.

⁴⁸ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Athenaeum, Budapest, 1920⁶, 240.

⁴⁹ PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés*, VII., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1934, 706–718.

⁵⁰ HERCZEGH, I. m.

⁵¹ LUKÁCSY Sándor, *Eötvös Károly = EÖTVÖS Károly, Megakad a vármegye. Elbeszélések*, vál., bev., LUKÁCSY Sándor, Szépirodalmi, Budapest, 1952, 1–34.

⁵² GERGELY Gergely, *Eötvös Károly (1842–1916) = A magyar irodalom története*, IV., főszerk. SÖTÉR István, Akadémiai, Budapest, 1964, 923–926.; NAGY Miklós, *A „népnmzeti” próza: Eötvös Károly = A magyar irodalom története 1849–1905*, szerk. SÖTÉR István, Gondolat, Budapest, 1971, 398–402.

⁵³ NÉMETH G. Béla, *Egy vidékies „aetas aurea” múzeumának őre. Eötvös Károly = Uő., Századutóról – századelőről. Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1985, 203–219.; MARGÓCSY István, *Eötvös Károly, avagy az uralom nosztalgiája*, Hévíz 2016/3., 261–267.

szóló értekező szövegek legnagyobb része különböző eseményekhez, főként évfordulókhoz kapcsolódva íródott és jellemzően ünnepi tanulmánykötetekben olvasható. Tematikus, hiszen az Eötvössel foglalkozó tanulmányok döntő többsége nem a szövegek „belső” struktúrái (poétikai, narratológiai, retorikai kérdései vagy épp filológiai problematikái), az Eötvös-művek „irodalmissága” iránt érdeklődnek, hanem problémacentrikusan, egy-egy sajátos téma – például a tiszzaeszlári per története, a regionalitás vagy épp a humoros irodalom – kapcsán érintik a munkásságát, ahogy egyébként (néhány elszigetelt értekezésen kívül) életrajzával sem foglalkoznak közgyűjteményi kutatások. Végül – az Eötvös-életmű jellegzetes témaválasztásainak köszönhetően – a vele kapcsolatos olvasói érdeklődés is egy jól meghatározható balatoni-dunántúli értelmezői közeg sajátja. Példaképp: 1987-ben a róla elnevezett veszprémi megyei könyvtár adta ki Eötvös műveinek bibliográfiáját;⁵⁴ 1992-ben Pápán rendeztek konferenciát születésének 150. évfordulóján;⁵⁵ a halálának 80. évfordulójára összeállított emlékkönyv a veszprémi Vár Ucca Tizenhét kiadó negyedévkönyv-sorozatában jelent meg 1996-ban;⁵⁶ húsz évvel később, ugyancsak Veszprémben adtak ki tanulmánykötetet halálának 100. évfordulója alkalmából.⁵⁷ 2012-ben jogtörténeti konferenciával ünnepelték Eötvös Károly születésének 170. évfordulóját a Károli Gáspár Református Egyetem jogi karán;⁵⁸ a 2022 áprilisában rendezett legutóbbi ünnepi konferencia szervezője pedig az Eötvös Károly nevet viselő Közpolitikai Intézet volt, így az előadások témái megoszlottak a jogtudomány, illetve az irodalom- és sajtótörténet között.⁵⁹

A recepció jelentős fejleménye az említett 1996-os emlékkönyv, melybe – számos Eötvös-szemelvény és róla szóló visszaemlékezés újraközlése mellett – több friss irodalomtörténeti tanulmány, esszé is bekerült. Hudi József és Kövy Zsolt korábban idézett történeti kutatásain⁶⁰ túl a kötetből kiemelném Csűrös Miklós esszejét, amely a 19–20. század tudományos és esztétikai diskurzusainak tükrében vázolta fel Eötvös irodalmi programját,⁶¹ valamint Fehér Erzsébet és Tarjányi Eszter dolgozatait, amelyek narratológiai szempontból, az anekdotikus próza kontextusában nyújtottak átfogó, gondolatébresztő elemzést Eötvös műveiről.⁶² Ez utóbbi tanulmányok – irodalomelméleti reflektáltságuk és újszerű kérdezmódjuk révén – láthatóvá tették az Eötvös-szövegek prózatörténeti távlatait és az életmű irodalomtudományos újrakeretezésének lehetőségét is. Ám az az újraolvasási és értelmezési hullám, mely a rendszerváltozást követően jelentősen árnyalni tudta a 19–20. századi magyar irodalom egynemely szerzőjének – Mikszáth, Móricz, Kosztolányi, Csáth Géza –

⁵⁴ TÓTH, I. m.

⁵⁵ *Eötvös Károly emlékkönyv*, szerk. TUNGLI Gyula, Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa, 1995.

⁵⁶ *Eötvös Károly 1842–1916*.

⁵⁷ *Két évforduló között*.

⁵⁸ *Eötvös Károly, a védőügyvéd*, szerk. ANTALÓCZY Péter, KRE ÁJK, Budapest, 2013. (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum 4.)

⁵⁹ *Eötvös Károly ébresztése. A Vajda aktualitása a 21. században*, konferencia (Eötvös Károly Közpolitikai Intézet, ELTE ÁJK, BTK), Budapest, 2022. május 5–8.

⁶⁰ HUDI, I. m.; KÖVY, I. m.

⁶¹ CSÜRÖS Miklós, *Eötvös Károly irodalmi és művészeti nézeteiről = Eötvös Károly 1842–1916*, 206–213.

⁶² FEHÉR Erzsébet, *A hagyományozás elbeszélőformái = Eötvös Károly 1842–1916*, 181–198.; TARJÁNYI Eszter, *A tiszzaeszlári per ügyvédjének esete a szépirodalommal = Uo.*, 199–205.

bevett olvasatait, Eötvöst elkerülte. Mindezt az is remekül illusztrálja, hogy a legutóbbi Eötvös-tanulmánykötetben (2017) olvasható dolgozatok egyike sem vállalkozott szorosabb szövegelemzésre, valamint a kötet leginkább figyelemre méltó, tág nézőpontú írásait két történész, Kövér György és Hermann Róbert jegyzik.⁶³

Dolgozatom további részében az Eötvös-életmű tudományos feldolgozásával kapcsolatban teszek javaslatokat. Elsőként az Eötvös-szövegek filológiájával foglalkozom, kitérve az eddigi kiadások, az Eötvös-kéziratok és a korabeli sajtóközlések összefüggéseire; ezt követően pedig egy tervezett Eötvös Károly-monográfia főbb kérdéseit, irodalom- és kultúratudományos kontextusait foglalom össze néhány pontban.

Az Eötvös-szövegek kiadástörténete és az életmű feldolgozásának esélyei

Mivel Eötvös életművének csaknem egésze saját élményanyagra és/vagy történeti hagyományra, tehát valóban megtörtént események újramesélésére épül (s csak elvétve tartalmaz önmagát fikciós szöveggként felkínáló alkotásokat), írásai jellemzően ismeretközlő jellegűek, nagy volumenű társadalom-, politika- és művelődéstörténeti, néprajzi anyagot mozgatnak – s ennek megfelelően kiterjedt történeti tudás szükségeltetik értelmezésükhöz, illetve a szövegek élvezetéhez is. Épp ezért az Eötvös-recepció nagy hiánya, hogy legtöbb művének nincsenek modern, kritikai igényű, gondozott és jegyzetelt kiadásai. A századfordulón indult életműkiadás köteteit 1945-ig a Révai Testvérek adták ki, zömmel továbbörökítve a hibákkal teljes első sorozat jellegzetes hiányait, pontatlanságait.⁶⁴ A 20. század második felében azonban – azt követően, hogy Eötvös Károly művei jogilag szabadon felhasználhatóvá váltak fia halála (1942) és a Révai kiadó államosítása (1949) után – nem mutatkozott igény műveinek kritikai igényű kiadására, a századforduló számos más prózaírójának (Ambrus Zoltán, Thury Zoltán, Papp Dániel, Kóbor Tamás stb.) életművéhez hasonlóan. 1987-ig néhány szövegválogatás⁶⁵ mellett összesen három művének jelent meg nyelvileg modernizált, gondozott kiadása: az *Utazás* három kötetének 1957-ben és 1982-ben,⁶⁶ *A nagy pernek* 1968-ban,⁶⁷ valamint az *A ki örökké bujdosott* című kisregénynek 1986-ban.⁶⁸ Ezek

⁶³ HERMANN RÓBERT, *A nagy év – 1848–49 helye az életműben = Két évforduló között*, 58–77.; KÖVÉR György, *Eötvös Károly eszlári emlékei = Uo.*, 94–108.

⁶⁴ Ezzel kapcsolatban érdemes megnézni a Gutenberg Project oldalára fölkerült s digitalizált Eötvös-kötetek végén található terjedelmes hibalistákat, lásd *Gutenberg Project*, <https://www.gutenberg.org/ebooks/author/52119>. (Hozzáférés: 2022. június 13.)

⁶⁵ EÖTVÖS, *Megakad a vármegye; Uő., Házassági viszontagságok. Elbeszélések*, vál., utószó KÓNYA Judit, Szépirodalmi, Budapest, 1956. (Olcsó Könyvtár 29.); Uő., *Répa Rozi története. Elbeszélések*, Állami Irodalmi és Művészeti, Bukarest, 1958. (Kincses Könyvtár)

⁶⁶ EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül. A balatoni utazás vége*, s. a. r. ISTVÁN Mariann, Szépirodalmi, Budapest, 1957.; *Balatoni utazás*, I–II., szerk., utószó, jegyz. SZALAY Károly, Magvető, Budapest, 1982. (Magyar Hírmondó) Ez utóbbi kiadás alapján készült a Magyar Elektronikus Könyvtárban olvasható internetes változat: *Balatoni utazás*, <https://mek.oszk.hu/04900/04924/html/>. (Hozzáférés: 2022. június 13.)

⁶⁷ EÖTVÖS Károly, *A nagy per mely ezer éve folyik, s még sincs vége*, I–II., s. a. r., utószó SZALONTAY Mihály, Szépirodalmi, Budapest, 1968. (Magyar Elbeszélők)

⁶⁸ EÖTVÖS Károly, *Aki örökké bujdosott*, gond. MAKAI Judit, utószó ALBERT Gábor, Móra, Budapest, 1986. Internetes változata a MEK-en: *Aki örökké bujdosott*, <https://mek.oszk.hu/08000/08078/08078.htm>. (Hozzáférés: 2022. június 13.)

azonban nem tudományos, kritikai igényű edíciók voltak, hanem népszerűsítő kiadások, így történeti, kontextualizáló jegyzeteket és filológiai megjegyzéseket nem tartalmaztak, csupán szómagyarázatokat.

Ami az ezt követő éveket illeti, a helyzet nem sokat javult. Eötvösnek megjelent néhány tematikus szövegválogatása és egyes műveinek új kiadásai is, de ez utóbbi kiadványok mindegyike népszerűsítő kiadás, így egyik sem tartalmaz filológiai jegyzetapparátust, de legtöbbjük a forrásként használt szövegváltozatot, edíciót és a szöveg gondozás elveit sem említi.⁶⁹ Részeredménynek mondható, hogy az életmű számos darabját megjelentető veszprémi Vitis Aureus Kiadó megnyerte az újabb kiadások szerkesztőjének a neves irodalomtörténész-muzeológust (s Eötvös értő olvasóját), Praznovszky Mihályt,⁷⁰ illetve az ő nevéhez fűződik két filológiai szempontból is izgalmas, már-már eseményszámbe menő szövegközlés is: a 2018-as *A megyei ész* című kis könyv, amely Eötvösnek egy 1907-ben elhangzott (s gépiratban fennmaradt) előadását tartalmazza;⁷¹ valamint az *Emlékezzünk!* című kötet, amely egy olyan hosszabb Eötvös-visszaemlékezést közöl – sajnos csak rövidítve –, amelyet eredendően csupán sajtóközlésben⁷² publikált a szerző, de kötetben nem jelentetett meg.⁷³ Igazán nagy kár, hogy ez utóbbi két kiadvány szintén tüzetes filológiai apparátus, tudományos igényű bevezető tanulmány híján látott napvilágot, s kereskedelmi forgalomba sem került.

A BTK Irodalomtudományi Intézet Textológiai Munkabizottságának állásfoglalása szerint⁷⁴ a nemzeti örökség részét képező klasszikus és modern szerzők mű-

⁶⁹ Eötvös Károly, *Az utolsó szó Istenhez*, összeáll. KÖSZEGI Lajos, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém, 1992. (Pannon Panteon); Uő., *A vidám rettegés*, Jókai Városi Könyvtár, Pápa, 2002. (Pápai Diákok); Uő., *Utazás a Balaton körül*, utószó PRAZNOVSZKY Mihály, Vitis Aureus, Veszprém, 2006, 2011, 2014, 2019; Uő., *A balatoni utazás vége*, utószó PRAZNOVSZKY Mihály, Vitis Aureus, Veszprém, 2007, 2011.; Uő., *A kézcsók az alkotmányban. Történetek*, vál., előszó SZÁVAI Géza, Pont, Budapest, 2009. (Csintalan Múzsá); Uő., *A nagy év apró emlékei*, utószó PRAZNOVSZKY Mihály, Vitis Aureus, Veszprém, 2009.; Uő., *A lelkek ura. Történetek*, vál., előszó SZÁVAI Géza, Pont, Budapest, 2009. (Csintalan Múzsá); Uő., *Füredi anekdotafüzér*, szerk. KÁLLAI Szilárd, Vitis Aureus, Veszprém, 2010.; Uő., *Badacsonyi anekdotafüzér*, előszó PRAZNOVSZKY Mihály, Vitis Aureus, Veszprém, 2010.; Uő., *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*, s. a. r., utószó SIMONCSICS Péter, Mérték, Budapest, 2010. (Kötelezők Mértékkel) [megjegyzendő, hogy ez a kiadás *A nagy per* szövegét jócskán rövidített formában adja – R. D. Sz.]; Uő., *Eötvös Károly balatoni utazásai. Eötvös Károly Utazás a Balaton körül és A Balatoni utazás vége című műveiből*, vál., szerk. KISBÁN Gyula, Fiesta, Budapest, 2011.; Uő., *Utazás a Balaton körül*, szerk., bev. POZSGAI Zsolt, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015. (Nemzeti Könyvtár); Uő., *A hiánytalan asszony. Ügyvéd-világ Magyarországon. Történetek, emlékezések*, vál., előszó SZÁVAI Géza, Pont, Budapest, 2016. (Csintalan Múzsá) Eötvös számos művét kiadta továbbá a 2000-es évek végétől – a szöveggondozási elvek és a szerkesztő(k) feltüntetése nélkül, minden bizonnyal az interneten föllélhető szövegváltozatok alapján – a Fapadoskonyv.hu.

⁷⁰ Praznovszky számos publikációt tett közzé a regionális irodalom témájában, Eötvös Károllyal kapcsolatban is. Példaképp lásd PRAZNOVSZKY Mihály, *A dunántúli táj mint művészeti élmény és történeti emlék Eötvös Károly munkásságában* = Uő., *Tájirodalom*, Vár Ucca Tizenhét, Veszprém, 1996, 151–158, 207–208.

⁷¹ Eötvös Károly, *A megyei ész*, kiad. PRAZNOVSZKY Mihály, OOK-Press, Veszprém, 2018. (Eötvös Könyvek 3.)

⁷² Eötvös Károly, *Emlékezzünk!* Pesti Hirlap 1906. május 29.–augusztus 11.

⁷³ Eötvös Károly, *Emlékezzünk! Részletek egy kiadatlan visszaemlékezésből*, kiad. PRAZNOVSZKY Mihály, OOK-Press, Veszprém, 2020. (Eötvös Könyvek 4.)

⁷⁴ Lásd *Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*, <http://textologia.iti.mta.hu/alapelvek.pdf>. (Hozzáférés: 2022. szeptember 2.)

veinek *kritikai kiadások* formájában történő megjelentetése többek között azt a célt is szolgálja, hogy e tudományos igénnyel sajtó alá rendezett, filológiai-textológiai és kontextualizáló jegyzeteket tartalmazó, a szerzők, művek, szövegek tudományos értelmezéstörténetét is egységbe foglaló kiadványok képezhetik alapját a későbbi ismeretterjesztő és népszerű edícióknak.⁷⁵ A munkabizottság megalapozott elvárásrendszerét és célképzeteit nem vitatva, érdemes elgondolkodni azon, hogy a jelenkori tudománytámogatási trendeket ismerve, illetve a nemzeti klasszikusok kritikai-kiadás-sorozatának ez idő szerinti állapotát (sok esetben befejezetlenségét) tudva, mennyi realitása lehet egy Eötvös Károly-kaliberű szerzőnek arra, hogy belátható időn belül kritikai kiadásai legyenek. Visszaulva Eötvös értelmezéstörténetének sajátosságaira (a releváns szakirodalmi munkák elenyésző számára és a történeti alap- kutatások hiányára), jelen pillanatban egy efféle ambiciózus elképzelést nem tartok megvalósíthatónak és adekvátnak – még egy-egy kiemelt jelentőségű Eötvös-műre vagy -szövegcsoporthoz lokalizálva sem. Illetve, mivel a modern kritikaikiadás-sorozatok jellegzetesen a nemzeti kultúra nagy jelentőségű, esztétikai szempontból is elsőrendű szerzőit dolgozzák fel, Eötvös kívül is esik e körön, hiszen életműve nyilvánvalóan nem ilyen volumenű és esztétikai teherbírású. Ugyanakkor esetében nem is a szövegek esztétikai magaslatai, valamint azok hatástörténeti jelentősége tesz szükségessé a gondozott szövegkiadások elkészítését, hanem a legtöbb esetben történelmi tárgyú, visszaemlékező Eötvös-szövegek sajátos kontextusának, társadalmi-politikai feltételrendszerének és helyi értékének a megragadása egyfelől – és az életmű minőségi, gondozott szövegű edícióihoz való hozzáférés igénye másfelől. Épp ezért lehetségesnek és kivitelezhetőnek (mindemellet pedig előremutatónak) vélem az olyan *kritikai igényű*, gondozott Eötvös-kötetek *forráskiadvány formátumú* összeállítását, amelyek ugyan nem a kritikai kiadások teljességre törekvő tudományos apparátusával készülnek (példáépp: nem térnének ki *valamennyi* szövegvariáns közötti *valamennyi* eltérésre), de kísérletet tennének az adott szöveg(ek) filológiai státuszának és meghatározó (történelmi, biográfiai, poétikai stb.) kontextusainak érzékeltetésére, összefoglaló és magyarázó jegyzetek, valamint kísérőtanulmányok formájában.⁷⁶

⁷⁵ Mindezzel kapcsolatban lásd Kecskeméti Gábor legutóbbi összefoglaló jellegű írását: KECSKEMÉTI Gábor, *Kritikai kiadások a magyar irodalomtudományban és az Irodalomtudományi Intézetben. A magyarországi kritikai kiadások tudomány- és intézménytörténete*, *Literatura* 2021/1., 5–24.

⁷⁶ Az általam felvázolt koncepcióhoz igen közel álló szellemiséggel és tudományos apparátussal készültek a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete és a Debreceni Egyetemi Kiadó által közösen gondozott Csokonai Könyvtár *Források – Régi magyar kortársaink* sorozatának kötetei. Mint a sorozat egyik legutóbbi kötetének ismertetőjében olvasható: „A sorozat [...] [c]éljának tekinti, hogy a tudományos kutatás és az oktatás számára hozzáférhetővé tegyen olyan szövegeket, amelyek ha egykor nyomtatásban meg is jelentek, ma már alig elérhető kiadványokban olvashatók, vagy amelyek kéziratok voltak miatt mindmáig ismeretlenek maradtak. A közreadással egyúttal ráirányítjuk a szakmai figyelmet a kiválasztott művekre, műcsoportokra, kapcsolódva ezzel napjaink erőteljes rekanonizációs folyamataihoz. [...] A szöveg gondozásban egységesen a kritikai kiadások normái és eljárásai az irányadóak, a sorozat kötetei azonban nem feltétlenül közölnek részletes szövegkritikai apparátust, a szöveg- és kiadástörténetet összefoglalóan is ismertethetik. A szövegek megértését segítő magyarázó jegyzetek teljes filológiai feldolgozásra törekszenek. A kötetek kísérőtanulmányai minden esetben felvállalják a kiadott szövegek alaposabb értelmezését és kontextualizálását is.” VERSEGHY Ferenc *Szépprózai művei*, s. a. r. BÉRES Norbert, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2018, [583.] (Források – Régi magyar kortársaink 20.)

Alább egy ilyen kiadástervezet előmunkálataihoz kapcsolódva mutatom be az Eötvös-filológia néhány jellemző aspektusát, kihívását, lehetőségét.

Túl az elmaradt, vagy kis számú levéltári kutatásokon, műinterpretációkon és egy mértékadó monográfia hiányán, egy leendő gondozott Eötvös-kiadás két magától értetődő nehézségét jelenti, hogy Eötvös szépirodalmi érdekű írásainak döntő hányada sajtóközlésben jelent meg elsőként (nem ritkán névtelenül); illetve, hogy *könyvvé formált* műveinek – azaz az Eötvös Károly Munkái sorozat köteteinek – kézíratai jelenleg nem ismeretesek.⁷⁷ Ezt a hiányt némileg ellensúlyozza azonban, hogy 1987-ben megjelent egy egészen részletes bibliográfia Eötvös Károly addig megjelent írásairól és a róla szóló recepcióról (mely szerencsére interneten is elérhető);⁷⁸ valamint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető Eötvös különféle közéleti, politikai és kisebb részben irodalmi jegyzetei (köztük a tiszzaeszlári per dokumentációjával),⁷⁹ mely kéziratkegyeket Eötvös 1913-ban adományozta az akkor még a Nemzeti Múzeum részeként működő OSzK-nak.⁸⁰

A már korábban is idézett, Tóth Jánosné által készített bibliográfia jelentőségét – noha adatai néhol pontatlanok, s az elmúlt évtizedek tükrében bővíthetők, frissíthetők – nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen ez a gyűjtemény nagyban megkönnyíti a jövőbeli Eötvös-kiadások sajtó alá rendezésének munkálatait. A sajtópublikációk tüzetes jegyzéke jelentősen segíti, gyorsítja a folyóiratközlésben megjelent és később kötetbe került írárok, szövegváltozatok összevetését; az Eötvös életével, politikusi, ügyvédi és publicisztikai munkálkodásával foglalkozó szövegeket összefoglaló rész pedig, ha nem is bír minden esetben irodalmi vonatkozásokkal, jól körvonalazza a szerző tevékenységi körét, közegét, az őt körülvevő nyilvános diskurzusokat. E bibliográfia adatainak felülvizsgálatában és kiegészítésében nagy segítségére van a kutatónak az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) kulcsszavas kereséssel is használható sajtóadatbázisa,⁸¹ mely magában foglalja számos olyan újság szinte összes

⁷⁷ Rózsafalvi Zsuzsanna – szóbeli közlésben kifejtett – hipotézise szerint, ha Eötvösnek volt olyan ambíciója, hogy gondoskodna irodalmi kézíratainak sorsáról (többek között azért is, hogy megóvja azokat bűnözővé vált fia gondatlan kezeitől), minden bizonnyal jó barátjának, Darnay Kálmánnak (1864–1945), a sümegi Állami Darnay Múzeum alapítójának adományozta (volna) azokat. Csakhogy a később (1936-ban) a keszthelyi Balatoni Múzeummal egyesült intézmény állományának jelentős része megsemmisült, amikor 1945 márciusában egy átszállítás során bombatámadás érte a múzeum anyagát szállító vonatot a zalaegerszegi vasútállomáson; így – ha ugyan valóban ott voltak a múzeum kéziratárában – Eötvös kézíratai is jó eséllyel elpusztultak. Eötvös műveinek egyébként nem találtam nyomát a Darnay Múzeum egykori kéziratgyűjteményét rekonstruáló katalógusban, lásd HAÁsz Gabriella, *A sümegi Darnay Múzeum kéziratgyűjteménye*, Balatoni Múzeum, Keszthely, 2019 (Balatoni Múzeumi Füzetek 11).

⁷⁸ TóTH, I. m., <https://mek.oszk.hu/00000/00009/html/>. (Hozzáférés: 2022. június 13.)

⁷⁹ Eötvös Károly szépirodalmi cikkei [1875?], OSzK Fol. Hung. 1381; Politikai iratai (1872–1900), OSzK Fol. Hung. 1382; Tudományos iratai [1907?], OSzK Fol. Hung. 1383; A Nagy Per iratai (1883–1884), OSzK Fol. Hung. 1384; Vegyes jegyzetei (1895–1903), OSzK Fol. Hung. 1385; Kisfaludy Sándorra és családjára vonatkozó különféle iratok, OSzK Fol. Hung. 1886; „Nemzetes uram. Szinmű négy felvonásban” (Bp., 1905), OSzK Fol. Hung. 1887.

⁸⁰ Lásd [N. N.], *Évnyegyed jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára állapotáról az 1913. év első negyedében*, Magyar Könyvszemle 1913/2., 153–156.

⁸¹ Az ADT lehetőségeiről, veszélyeiről, módszertani kihívásairól lásd BEZECZKY Gábor, *Kökény és borsó. Az Arcanum Digitális Tudománytáról*, *Literatura* 2019/1., 87–99.

évfolyamát, melyekbe Eötvös rendszeresen írt (Pesti Napló, Pesti Hirlap, Vasárnapi Ujság), de nem mindig saját nevén. Eddig összesen két álnévvel jegyzett – s az 1987-es bibliográfiában nem szereplő – Eötvös-cikket azonosítottam be a Vasárnapi Ujsággal kapcsolatos kutatásaim során,⁸² ugyanakkor a fent említett lapok tüzetesebb átvizsgálásával a szövegek száma minden bizonnyal bővülni fog.

E nagyon bőséges korpusz azonban a századforduló sajtótermésének volumenéhez képest még mindig meglehetősen hiányos, s témánk szempontjából külön szerencsétlenség, hogy épp azon napilap, az Egyetértés hiányzik az ADT adatbázisából, amelyben Eötvös, mint főmunkatárs és szerkesztő, legtöbbször s legszívesebben publikált. Éppen ezért nem spórolható meg az Egyetértés lapszámainak újbóli átfésülése sem, mivel minden bizonnyal számos olyan Eötvös-szöveg lappang még az újság tárcarovataiban, amely nem szerepel az említett bibliográfiában, de szerzője valószínűsíthetően Eötvös Károly. (Ilyesmire a későbbiekben példát is hozok.) Emellett, valamivel teoretikusabban közelítve a problémához, az Egyetértés működésének, tematikájának, tartalmi összetételének mélyebb vizsgálata azért is elsődleges feltétele az Eötvös-életmű jobb megértésének és a leendő Eötvös-kiadásoknak, mivel tükrözi annak a kiegyezés utáni függetlenségi politikának és értelmiségi színtérnek a sokféleségét, töredezettségét, sajátos szociológiai bázisát és izlésszerkezetét, melynek Eötvös voltaképp élete végéig része volt.⁸³

Az OSzK-ban föllelhető Eötvös-hagyaték felhasználhatósága, interpretációba és szöveggondozói munkába való bevonása éppúgy rendelkezik praktikusabb filológiai vonatkozásokkal, mint általánosabb irodalom- és eszmetörténeti távlatokkal. Előbbiekkel kezdem.

Nehezen alábecsülhető annak az iratcsomónak a forrásértéke, mely Eötvösnek a tisztaeszlári per során (1882–1884) keletkezett jegyzeteit, illetve a bűnper dokumentációjának egy részét tartalmazza.⁸⁴ A per különböző momentumaihoz kapcsolódó Eötvös-jegyzetek és az általa megőrzött – részben *A nagy per* toldalékában is közzétett⁸⁵ – dokumentumok feldolgozása jelentősen bővíthetné a vérvádról szóló háromkötetes mű gondozott szövegkiadását, jegyzetapparátusát, különösképp annak fényében, hogy a kéziratos dokumentumoknak két remek értelmezője is akadt az utóbbi két évtizedben, Kövér György és Blutman László személyében, akik kellő forráskritikával élve használták a szépírói igényű 1904-es visszaemlékezést, szembeállítva azt a per iratainak tanulságaival.⁸⁶ Eötvös későbbi, a századforduló időszakában

⁸² RÁCZKEVI, *Debreczen egy dunántuli előtt (Utirajztörödéek)*, Vasárnapi Ujság 1866.május 6., 218.; –k–y, *A nazarénusokról*, Vasárnapi Ujság 1869. január 10–17. A korábbi, 1866-os szöveg esetében feltételezhető, hogy Eötvös öccsétől, az 1872-ben elhunyt Eötvös Károly Lajostól származik, mivel ő is publikált „Ráczkévi” álnévén, többek között a Vasárnapi Ujságban is, ugyanakkor a szöveg stílusa és hangütése inkább Eötvös Károlyra vall.

⁸³ Vö. *A magyar sajtó története II/2.*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1985, 294–305.

⁸⁴ OSzK Fol. Hung. 1384.

⁸⁵ EÖTVÖS, *A nagy per...*, III., 221–320.

⁸⁶ LÁSD KÖVÉR György, *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*, Osiris, Budapest, 2011.; Uő., *Tisztaeszlár „felejthetetlen” emlékei*, Korall 2017/1., 35–50.; Uő., *Eötvös Károly eszlári emlékei = Két évforduló között*, 94–108.; BLUTMAN, I. m.

keletkezett vegyes jegyzetei⁸⁷ pedig rálátást engednek a Révai-féle kiadás terveire és gazdasági vonatkozásaira, a sorozat első kötetének koncepciójára, összeállítására, valamint az ekkor könyvalakban megjelent szövegek filológiai státuszára. Mindemellett pedig a névtelenül publikált Eötvös-cikkek beazonosításában, datálásában is segítségünkre vannak. Példaképp: egy, a vegyes jegyzetek között található gépirat segített beazonosítani egy Eötvös-írás eredeti megjelenési helyét. Eötvös 1905-ös *Tünemények* című kötetében található egy szöveg, *Dehogy halt meg Petőfi!* címmel, mely az 1880-ban Petőfi életművének kiadhatóságáról szóló, pereskedésbe torkolló jogi vita⁸⁸ kérdéseit tárgyalja.⁸⁹ A kötet nem tartalmaz a szöveg keletkezési, megjelenési idejére vonatkozó utalást, illetve ezzel a címmel az 1987-es Eötvös-bibliográfiában sem található meg. Még ha sejthető is, hogy nem 1905-ben, a kötet kiadásakor keletkezett, Eötvös valamelyest a megjelenés idejéhez igazította a szöveget. Erre utal a következő hozzátétőleges időjelzés a szöveg végén: „Hiszen ha holttá nyilvánítják most [ti. Petőfit – R. D Sz.]: hitvesének ötven év előtti újabb férjhez menése [1850] akkor is törvénybe ütközik”⁹⁰ – ezek szerint az „írás pillanatát” nagyjából 1900-ra helyezi az elbeszélő. A datálás problémáját a vegyes jegyzetek egy olyan gépirata segít feloldani, mely az Egyetértésben megjelent, s akkor még kiadatlan Eötvös-írásokat gyűjti lajstromba; itt található meg 1880. június 26-i megjelenéssel a „Petőfi per” című bejegyzés.⁹¹ S valóban: a cikk, amely néhány mondat híján azonos a *Tünemények* kötetben található Eötvös-írással, ezen a napon látott napvilágot az *Egyetértés* tárca-rovatában, *A Petőfi-per* címmel – természetesen név nélkül.⁹²

Egy másik példa a kéziratok praktikus jelentőségére: Gárdonyi Géza egy Eötvösről szóló (a bibliográfia anyagából szintén hiányzó) visszaemlékezésében⁹³ némi kritikai éllel felidézi, hogy Eötvös nagy lelkesedéssel vetette bele magát valamely műve népszínművé váló átdolgozásába, de utóbb rájött, hogy nincs tapasztalata a szövegek színdarabbá formálásában, így szüksége lesz egy ebben gyakorlott szerző segítségére.⁹⁴ Jóllehet Eötvös (Gárdonyi által kissé hitetlenkedő, lesajnáló hangon említett)

⁸⁷ OSzK Fol. Hung. 1385.

⁸⁸ A Petőfi-perről lásd CsászTVAY Tünde, *A Petőfi-pör. Meg az évszázad üzlete*, ItK 2020/1., 81–102.; SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris, Budapest, 2021, 352–375.

⁸⁹ EÖTVÖS Károly, *Dehogy halt meg Petőfi!* = Uő., *Tünemények*, Révai, Budapest, 1905, 268–275. (Eötvös Károly Munkái 15.)

⁹⁰ Uő., 275.

⁹¹ OSzK Fol. Hung. 1385, 17.

⁹² [EÖTVÖS Károly], *A Petőfi-per*, Egyetértés 1880. június 26., 1 [címlap, tárca-rovat]. A cikket Eötvös az 1905-ös kötetben, némileg eloldva az eredeti kontextusától (például az Athenaeum vállalat és Aigner Lajos neveit az első előfordulás után elhagyva, s „prókátorok”-ra cserélve), pár bekezdéssel kibővítve jelentette meg.

⁹³ GÁRDONYI Géza, *Eötvös Károly* = Uő., *Aranymorzsák*, Dante, Budapest, [1935], 52–56.

⁹⁴ Az írás zárata ekképp hangzik:

- „– Készül!
- Micsoda?
- A színdarab.
- Örülök neki. Nagy sikert jósolok előre is.

metódusa korántsem volt szokatlan a korszak színházi világában,⁹⁵ a Gárdonyi-szövegben olvasható anekdotikus emléket igazolja Eötvös Károly hagyatéka is. Megtalálható ugyanis az OSzK-ban lévő kéziratok között egy köteg, benne a *Nemzetes Bóthök uram szerencsége* című elbeszélésből készült színdarab kéziratával (Eötvösétől eltérő kézírással), melynek szerzője nagy valószínűséggel az a Gyöngyi Izsó lehetett, aki a Budai Színkörben végül 1915-ben bemutatott darab rendezője is volt.⁹⁶ Ilyen értelemben az 1916-ban könyvalakban is megjelent *Bóthök uram szerencsége* (eredetileg: „Nemzetes uram”) című színdarab szövegének a szó szoros értelmében nem Eötvös Károly a szerzője – alátámasztva azt a vélekedést, hogy Eötvös életművét (korai verspróbálkozásain túl) kizárólag elbeszélő prózaszövegek alkotják.

Az imént felsorolt, jelentéktelen apróságnak sem nevezhető, ugyanakkor összességében praktikus filológiai összefüggéseken túl, úgy hiszem, Eötvös különböző vegyes tartalmú jegyzeteinek, önálló irodalmi beccsel nem bíró „másodlagos” kézíratainak – a kortárs filológiai kutatások szellemiségéből inspirálódva⁹⁷ – lehetnek átfogóbb, a teljes életmű vonatkozásában hasznosítható tanulságai is. Eötvösnek a különböző publikációit megelőző anyaggyűjtését, olvasmányait dokumentáló jegyzetei ugyanis egyszerre tudósítanak a szerző munkamódszeréről, írásmódjáról, valamint általánosabb irodalomszemléletéről, kulturális tájékozódásáról. Az, hogy a különböző történeti személyiségekről (is) szóló kötetek – elsősorban a Kisfaludy Sándort megelevenítő *Utazás és a Deák Ferencz és családja* (1905) című mű – munkálatai során milyen forrásokhoz nyúlt, milyen történeti anyag feldolgozására és irodalmi

– Meglesz! Csak még egy ember kell hozzá. Mert én nem ismerem a színpadot, nem tudom, hogyan kell a drámát jelenetezni és felvonásokra osztani. Hát azt gondoltam, hogy megírom a darabot egészen, aztán valami értő ember nyirkálja el annyi felvonásra, amennyire akarja. S ezt az öreg komolyan mondta.” *Uo.*, 55.

⁹⁵ A népszerű, sikeres elbeszélő művek (regények, elbeszélések) gyakorlott színházi emberek (eleinte jellemzően színészek) általi színpadra alkalmazása már a 19. század közepétől gyakori jelenség volt a magyar színházi világban – épp ezért ezen írásában inkább a sikeres drámák (*Argyus királyfi*, 1890; *A bor*, 1901) szerzőjeként hírnevet szerzett Gárdonyi retrospektív elfogultságának lehetünk tanúi. E színház-történeti vonatkozás tisztázásához Kovács Viktornak és Kovács Dominiknek tartozom köszönettel.

⁹⁶ OSzK Fol. Hung. 1887. A kéziratkötegekben megtalálható az átdolgozásról szóló 1905. október 18-án kelt elismervény Eötvös kézírásával (ugyanakkor az átdolgozó nevének feltüntetése nélkül). *Uo.*, 2.

⁹⁷ Ennek kapcsán a 19. századi irodalom vonatkozásában elsősorban az Arany János szépjegyzeteit sajtó alá rendező Hász-Fehér Katalin úttörő jelentőségű kutatásaira utalnék. Lásd például: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *„Ucalegon ardet”. Az integratív szóképek és a metonímia elsődlegessége Arany költészetében = Uő., „...hogy Kegyed észre nem vette, csodálom...”. Arany János és a filológiai perspektíva. Tanulmányok*, Kortárs, Budapest, 2019, 211–236, különösen: 218–224. Emellett érdemes megemlíteni még a 20. századi magyar irodalommal kapcsolatos újabb filológiai kutatások poétikai és társadalomtörténeti dimenzióit: Lengyel András és Bíró-Balogh Tamás nagy számú eseménytörténeti és szociológiai fókuszú publikációját; Márjánovics Diána Mészöly Miklóssal és hagyatékával kapcsolatos könyvét (MÁRJÁNOVIC DIÁNA, *Örökölt blende. Példázatos irodalom és a Mészöly-hagyaték*, Kijárat, Budapest, 2022); vagy Ludmán Katalin Hajnóczy Péterrel kapcsolatos kutatását, melyben az irodalmi érdekű kéziratok mellett a tárgyi hagyaték legkülönbözőbb darabjai (feljegyzések, újságkivágások, könyvtárgyak) is megjelennek az interpretáció terepén: LUDMÁN Katalin, *A Hajnóczy-hagyaték digitális feldolgozása = Nyom-követés 7. Tanulmánykötet*, szerk. NOVÁK Anikó, VMDOSZ–DOSZ Irodalomtudományi Osztály, Budapest, 2022, megjelenés előtt. A tanulmányt a szerző jóvoltából ismerhetem.

formába öntésére vállalkozott, jól jellemzi Eötvösnek a múlt megismerésével-megismerhetőségével kapcsolatos általánosabb vélekedéseit. Hagyatékának számos darabja utal arra, hogy elmélyült kutatásokat végzett Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza családjának és közös életének minél teljesebb feltárása céljából, a kiadott, hozzáférhető Kisfaludy-írásokon túl olyan forrásokat is fölhasználva, mint magánlevelezés, gazdakönyv, osztálylevél, családi genealógia és végrendelet.⁹⁸ Eötvös (mai szóval élve) mikrotörténeti hajlama: a jelentős történelmi személyiségek, írók magánéletének, mindennapjainak, anyagi viszonyainak feltérképezésére és regényes megmutatására irányuló ambíciója szinte valamennyi művében megnyilvánul,⁹⁹ kirajzolva a nemzeti történelemre és irodalomra irányuló emlékezetmunka egy kifejezetten nem-tudományos, költőileg átlelkesített, kisebb és marginálisabb történetekre fókuszáló populáris változatát, amelyet (Hatvany Lajos franciából átvett kifejezésével élve) „petite historie”-nek nevezhetünk.¹⁰⁰ Érdekes látni, hogy a történelem megismerésének azon területeivel, melyek Eötvöst kifejezetten foglalkoztatták, s amely területek adekvát megőrzési formájának az irodalmat tartotta – szóbeli hagyomány, személyes kötődések, történelmi alakok hétköznapi élete, anyagi vonatkozásai stb. – ma különböző kultúratudományi módszertanok (oral history, mikrotörténet, irodalmi gazdaságtan stb.) foglalkoznak. Mindez azonban már tovább is vezet tanulmányom utolsó részéhez, melyben Eötvös életművének monografikus igényű irodalomtörténeti feldolgozására teszek javaslatokat.

Egy Eötvös-monográfia alapvonalai

Úgy vélem, Eötvös Károly irodalmi műveinek esztétikai becséről nemigen mondhatunk többet ma, mint Baráth Ferenc 1901-ben. Értekezésének utolsó közleményét idézve:

A tiszta művészi szempontból bizonyára sok kifogást emelhetni művei ellen. Mi különbözteti meg például a művészi elbeszélőt (az író), a stilbeli kiválóságon kívül, a közönséges elbeszélőtől? Főként a kiválasztás, tömörítés, művészi elrendezés. Eötvös ezek ellen bizonyára nem egyszer vét. De vajjon mulhatatlanul szükséges-e a tiszta művészi szempont megtartása ahhoz, hogy valaki jó és hasznos könyvet írjon? Azt hisszük nem. A hibátlan művészi forma inkább a maradandóság kérdése [...].¹⁰¹

⁹⁸ OSzK Fol. Hung. 1385; OSzK Fol. Hung. 1886.

⁹⁹ Ennek egyik legszebb, egészen költői megfogalmazását lásd Eötvös Károly, *A lasztóczy magányban* = Uő., *Magyar alakok*, 166–173, 168–169.

¹⁰⁰ „Érdekes módon a Petőfi-szakirodalomban már Hatvany Lajos érzékelt valami hasonlót: forrás- és emlékezőgyűjteményének egyik helyén utalt a »petite histoire« lehetőségére, igaz, ezt leginkább Teleki Sándor emlékezésére vonatkoztatta. Persze Hatvany nem a mikrotörténet-írást értette ezen fogalom alatt: számára ez a történelem nagyelbeszéléseitől eltérő, a hétköznapi világára ügyelő irány jelzése volt.” SZILÁGYI, *Az íróvá válás...*, 15–16.

¹⁰¹ BARÁTH, *I. m.* (Egyetértés 1901. jún. 18., 2.)

Nem is ezért tartom indokoltnak egy mértékadó Eötvös-monográfia elkészítését. Eötvös pályájának vizsgálatával a 19. század utolsó harmadának egy nagyon sajátos, többcentrumú karriertörténete tárul fel – számos tanulssággal a kor magyarországi társadalom- és kultúrtörténetére nézvést –, mely voltaképp több diszciplína (jog, politikatörténet, irodalomtudomány) megközelítéseinek együttes alkalmazását igényli. Eseményi távlatnak tűnik egy olyan kritikai biográfia terve, mely egy jól adatolt életrajz kereteiben egyszerre tekintené át Eötvös képviselői, politikusi ténykedését,¹⁰² ügyvédi működését¹⁰³ és irodalmi munkásságát. Jelen helyzetben azonban – úgy az Eötvössel kapcsolatos életrajzi alap kutatások hiánya, mint a szaktudományos ismeretek korlátozottsága miatt – a magam eszközeivel egy kifejezetten irodalomtörténeti tétellel bíró monográfia tervezetét vázolnám fel, melynek elsődleges célja Eötvös irodalmi műveiből kiindulva, az azok által felkínált problematikák és kézenfekvő (történeti, biografikus és poétikai) kontextusok mentén képet adni az életmű és az életrajz meghatározó vonásairól. E monográfiához, mely történeti interpretációit kívánja adni Eötvös irodalmi műveinek – a legkorábbi versektől a legutolsó publikációkig áttekintve a korpust –, meggyőződésem szerint négy jellegadó irodalom- és kultúratudományos diskurzus rendelhető hozzá a 19. századi nemzeti irodalom, illetve a társadalmi modernizáció kontextusán belül.

Az első meghatározó diskurzus az Eötvös műveiben megnyilvánuló, s a korszak elbeszélő prózájával szinkron jelenségnek mondható *regionalitás*, vagyis egyfajta sajátos tájirodalmi vízió megalkotásának igénye. A 19. század eleji népiesség sokadik hullámaként vagy a társadalmi modernizációra adott (esztétikai-ideológiai) válaszként is felfogható modern irodalmi regionalitás látványos megjelenése és irodalompiaci cikké válása olyan életművekben érhető tetten a század utolsó harmadában, mint Mikszáth Kálmáné, Tömörkény Istváné, Gárdonyi Gézáé vagy Baksay Sándoré. Eötvös műveinek egy része – elsődlegesen az *Utazás* három kötete és *A Bakony* – e diskurzushoz kapcsolódik erőteljesen, a dunántúli és balatoni táj irodalmi reprezentációjának példáján villantva fel a tér nemzetiesítésének ábrázolástani és világnézeti vonatkozásait.¹⁰⁴ Ettől nem elválasztható a század második felében egyre nagyobb méreteket öltő (külföldi és hazai) turizmus kontextusa, amely alapvetően átformálta a vidékről, a nagyvárosokról, az utazásról és a lokális hagyományokról való gondolkodást.¹⁰⁵ Nem spórolható meg tehát egy olyan átfogó elemzés, mely a magyar és

¹⁰² Eötvös politikai pályájának értelmezéséhez jó kiindulópont Kemény G. Gábor lényeglátó (és meglehetősen társtalan) esszéje: KEMÉNY G., *I. m.*

¹⁰³ A jogász Eötvös Károly történeti értékelése ez ideig leginkább a tiszzaeszlári per jogtörténeti aspektusaira irányuló dolgozatokban öltött testet. Lásd STIPTA István, *A tiszzaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog*, Jogtörténeti Szemle 2012/4., 22–33.; TUNYI Mária Vivien, *Eötvös Károly védőügyvédi munkássága a korabeli büntetőeljárásjog tükrében*, Miskolci Jogtudó 2020/2., 40–48.

¹⁰⁴ RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténete. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”*, Atlantisz, Budapest, 2022, 261–280. (Mesteriskola)

¹⁰⁵ Mindehhez lásd: T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 13–31. (Ligatura); Uő., *Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén* = Uő., *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, KOMP-Press–Korunk, Kolozsvár, 2008, 13–99. (Ariadné Könyvek); Uő., *Erdély népei. A tér ideológiai és Erdély képei az intézményszerű erdélyi turisztikai mozgalomban* = Uő., 100–196.

nemzetközi utazási irodalom, illetve a regionális próza kontextusában vizsgálja Eötvös műveit, annak nem pusztán tematikus jellegzetességeire, hanem műfajtörténeti és politikai eszmetörténeti összefüggéseire is figyelmet fordítva.

A második kézenfekvőnek tűnő szempont már prózapoétikai jellegű, mely nem más, mint az *anekdotikus elbeszélésmód*, s az ehhez kapcsolódó igen gazdag magyar irodalmi hagyomány, melybe Eötvös teljes életműve integrálható. Az irodalomtörténetben sokáig leértékelt, s a modernista nagyelbeszélésekben idejétmúltnak minősített anekdotizmussal kapcsolatos recens kutatások tanúsága szerint e jellegzetes prózahagyományt nem csupán a századvég nagyhatású elbeszélője, Mikszáth Kálmán építette tovább, hanem az esztétizáló modernség kiemelkedő szerzői (a Cholnoky-testvérek, Krúdy, Kosztolányi, Móricz) is kreatívan felhasználták, újragondolták ezt a poétikai örökséget.¹⁰⁶ E nézőpontból azok a kérdések érdemelnek figyelmet, hogy Eötvös prózaszövegeinek működése, logikája, vilásképe miként viszonyul az anekdotikus hagyomány korábbi szerzőihez (Jókai, Vas Gereben), valamint az anekdotikus narráció modernista funkcióváltásához. Emellett pedig annak a kérdésnek a megválaszolása is további kutatásokat igényel, hogy milyen lehetőségei, változatai jelentek meg az anekdotikus elbeszélésmódnak az Eötvös által művelt műfajokban (útirajz, memoár, elbeszélés, dokumentumregény, kalandregény, történelmi regény, nekrológ), s milyen mintázatokat fedezhetünk fel az eltérő műfajhagyományokhoz, témákhoz, alkalmakhoz és nyelvi közegekhez kapcsolható szövegtípusok között. Végül: hogyan működnek az Eötvös-szövegek elsődleges közegükben, a sajtóban, annak történeti és aktuálpolitikai háttereit is láttatva, illetve abból kiragadva, koncepciózusan megalkotott kötetkompozíciók részeként.¹⁰⁷

A harmadik lényeges diskurzus Eötvös műveinek nagy témájához: a személyes, nemzedéki és nemzeti *emlékezet* problémaköréhez kapcsolódik, mely a modern történeti tudományok és a kulturális (vagy társadalmi) emlékezeti formák metszetében teszi megragadhatóvá az életmű számos darabját.¹⁰⁸ Ennek kapcsán szintén érvényesíthetők műfaji-prózapoétikai és politikai eszmetörténeti szempontok is az életmű elemzésében. Jelesül: miképp viszonyulnak Eötvös (Kisfaludy Sándorról, Deák Ferencről, Jókai Mórról, Káldy Gyuláról és másokról szóló) visszaemlékező szövegei a vallomásos és az emlékirodalom műfajhagyományához, korai mintáihoz és modern transzformációihoz; illetve a szövegek tanúsága szerint miképp gondolkodik Eötvös a múlt megismerhetőségének és irodalmi ábrázolhatóságának modern lehetőségeiről, kételyeiről. Milyen politikai, kultúrhistoriai (és életrajzi) aspektusai lehetnek a memoárokból megelevenített jelentős alakok megválasztásának és karakterizá-

¹⁰⁶ Lásd HAJDU Péter, *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*, Osiris–Pompeji, Budapest, 2005.; GINTLI Tibor, *Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*, Kalligram, Budapest, 2021.

¹⁰⁷ Újságírás és irodalmi életmű elválaszthatóságának kételyeiről lásd Wirágh András jól adatolt elemzéseit Cholnoky Viktor írásgyakorlatával kapcsolatban: WIRÁGH András, *Cholnoky Viktor, a szépiró. Írásgyakorlatok – publikálási stratégia – korai recepció*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2017. (Tempevölgy Könyvek)

¹⁰⁸ Mindehhez lásd S. VARGA Pál, *Kollektív emlékezet és történeti tudományok*, *Studia Litteraria* 2012/1–2., 32–40.

lásának, valamint a személyes emlékeken alapuló, kis történetek formájában artikulált kommemoratív gesztusok által kínált „kánon” vagy értékrend miképp viszonyul a nemzeti történelem (és nemzeti irodalomtörténet) korabeli domináns nagyelbeszéléseihez.

Végül, a történeti interpretációk holisztikus koncepciójaként, figyelmet érdemel az Eötvös által kimunkált modern *értelmiségi (író)szerep*, az irodalom hivatásosodásának és kapitalizálódásának 19. század közepi-végi kontextusában.¹⁰⁹ Hogyan viszonyul az Eötvös-életrajz és az általa megvalósított értelmiségi szerep, írói imázs a korszak szereprepertoárjához; milyen párhuzamos, kapcsolódó karrierutakat (örökölt, választott vagy elutasított érvényesülési stratégiákat) tudunk rendelni Eötvös sajátos életútjához. Az életmű ezen aspektusának értelmezése külön figyelmet kell, hogy fordítson Eötvös századforduló – a recepció alapján meglehetősen hirtelen fejleménynek tűnő – íróvá válására, annak nyomom követésére, hogy miképp változott meg s érvényesült az általa kimunkált szerep a korszak társadalmi diskurzusában (hogyan vált például afféle kioregedett irodalmi mogullá,¹¹⁰ mennyiben számított a véleménye a kortárs magyar irodalommal kapcsolatos kérdésekben), e „kései” pályakezdés miképp épült be műveinek irodalmi értékelésébe, a vele kapcsolatos emlékező szövegekbe, s mennyiben áll kapcsolatban Eötvös egykorú népszerűségével. Mindezek mellett, nem kerülhető meg Eötvös Károly ideológiai, politikai szemléletvilágának – művein keresztül valamelyest körvonalazható – rekonstruálása, elsősorban a modernitáshoz fűződő viszony és a modern Magyarországhoz kapcsolódó kortársi víziók elemzésén keresztül. Úgy vélem, ez utóbbi interpretációs kihívás lehet a voltaképpenni tétje az Eötvös-életmű feldolgozásának, újraakartozásának: egy olyan értelmezői gesztus, mely nem elfogadja és alapvetőnek tekintti Eötvös – a recepció által deklarált – anakronizmusát, hanem *megérteni* kívánja e megkésettség, idejétmúltság mibenlétét, korabeli helyi értékét, a társadalmi modernizációra és az irodalmi színtér modern átalakulásaira adott reakcióként, eredendően és mélységesen modern jelenségként gondolva el a századfordulón nagy sikert arató Eötvös-köteteket s azok üzenetét. E kutatás arra tesz kísérletet, hogy történeti szempontból megragadhatóvá tegye az Eötvös-életműben rejlő (életrajzi, politikai és poétikai) feszültségeket, pontosabb rálátást keresve Eötvös talányos személyiségére is,¹¹¹ melynek ambivalenciáira már a korai értelmezők némelyike is fölfigyelt:

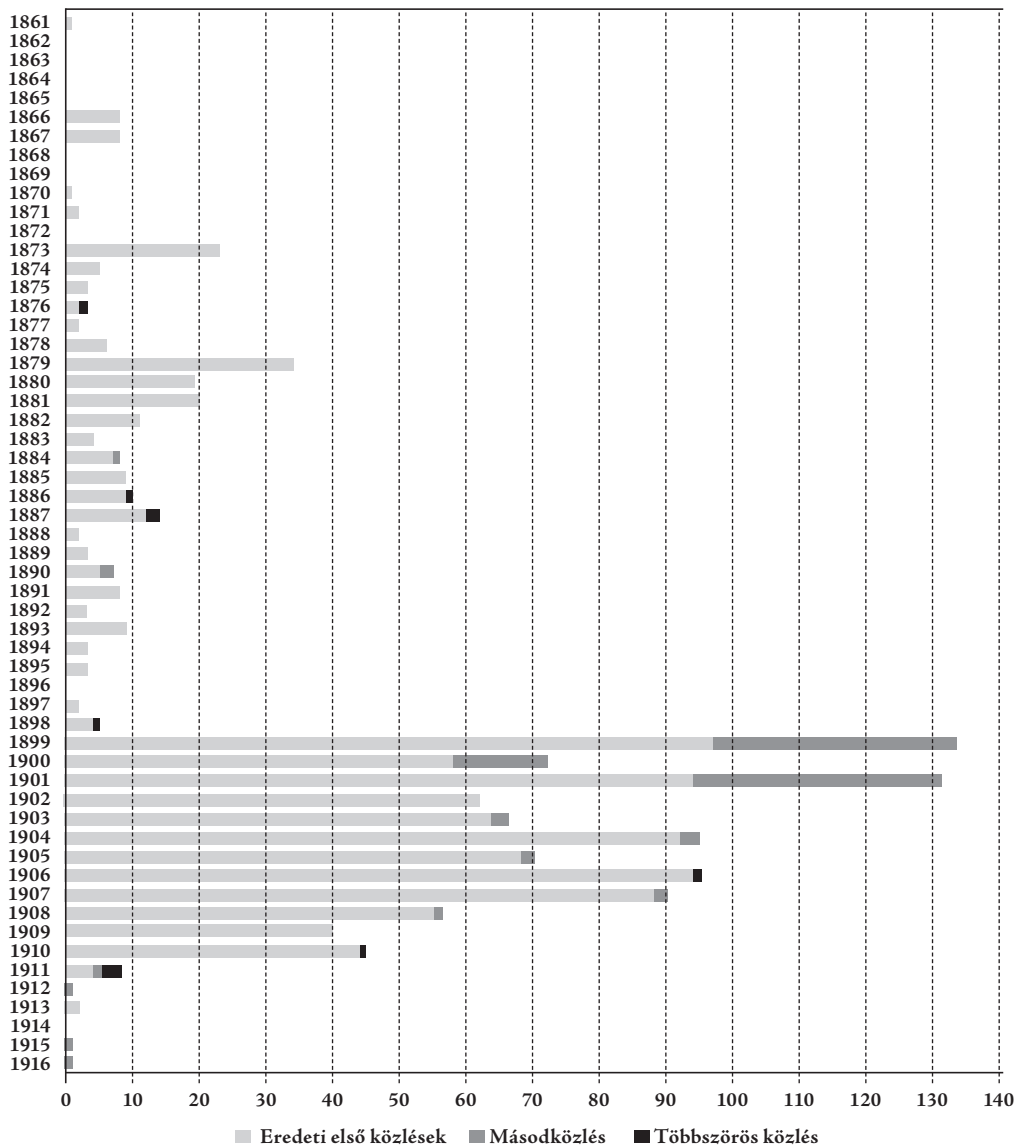
¹⁰⁹ Összefoglalólag lásd MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet. Petőfi mint modern polgári író*, 2000 1998/11., 52–61.; T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = T. SZABÓ, *A tér képei*, 197–227.; SZILÁGYI, *Az íróvá válás...*, 7–22.

¹¹⁰ Ennek kapcsán nem elhanyagolható fejleménye a recepciónak, hogy 2018-ban kéziratból kiadták a részben Eötvös által „felfedezett” Erdős Renée (született Ehrenthal Regina) költő és íróvá visszaemlékezését, amely számos érzékletes adalékkal szolgál Eötvös személyiségéről, munkamoráljáról, habitusáról, világnézeti meggyőződéseiről, az irodalmi színtéren belüli pozíciójáról, illetve az Egyetértés szerkesztőségében zajló munkáról is. Lásd ERDŐS Renée, *Ifjúságunk*, kiad. MENYHÉRT Anna, Athenaeum, Budapest, 2018. (Szépművés Könyvek)

¹¹¹ Lásd még: RUBINYI Mózses, *Eötvös Károly* = Uő., *Emlékezések és tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1962, 157–164.

Csodálatos kettősség élt lelkében. Polgári pályáján elvhu demokrata volt, írói álmaiban a táblabíró-világ nemesi mesgyéin kalandozott; mint politikus a modern Magyarországért vívta harcait, szépirodalmi munkái a feudális múlt kultuszát szolgálták; mint ember nyerstermészetű volt, írásaiban sokszor elérzékenyült. Bóbeszédűsége is ellentétben állott rövid mondataival. Mesekitaláló képessége nem volt, a mesemondásban mégis versenyzett a leghetségesebb elbeszélőkkel [...].¹¹²

EÖTVÖS KÁROLY SAJTÓPUBLIKÁCIÓ 1861–1916

¹¹² PINTÉR, I. m., 712.